

ZNAČILNOSTI JURČIČEVE KRATKE PRIPOVEDNE PROZE*

I.

Svoje najdaljše pripovedne spise je Jurčič poimenoval »roman« (Deseti brat, Ivan Erazem Tattenbach, Doktor Zober, Med dvema stoloma, Lepa Vida, Cvet in sad, Rokovnjači, Slovenski svetec in učitelj), pa čeprav so nekateri le za spoznanje daljši od del, ki jih je označil »povest«, npr. Domen, Tihotapec, Sosedov sin idr. Najobsežnejše delo je Deseti brat, in če preostala merimo po tem, lahko ugotovimo, da pripovedi, imenovane roman, obsegajo od dobre tretjine obsega Desetega brata dalje, medtem ko se povesti v pretežnem delu gibljejo od približno četrtrine do tretjine obsega prvega slovenskega romana in le izjemoma nekaj več (npr. Jurij Kozjak).

Kot merilo dolžina pripovedi sicer ni preveč trdna, vendar je kljub temu zelo pomembna,¹ zato nikakor ne moremo mimo dejstva, da pri Jurčiču srečamo kar precej krajših pripovednih stvaritev, ki po dolžini domala ne presegaajo desetine² obsega Desetega brata oziroma ne dosežejo niti polovice obsega tako kratkih povesti, kot so Grad Rojinje, Hči mestnega sodnika, Sosedov sin idr. Takih pripovedi ima Jurčič kar petindvajset.³ Od celotnega števila objavljenih del je to nekaj več kot polovica.

Za literarnovrstno opredeljevanje svoje kratke pripovedi je pisatelj najpogosteje uporabljal izraz »povest« (oz. humoristična povest — v 12 primerih), nadalje »povestica« (enkrat), »pripovedka« (enkrat), »obraz« (enkrat), »črt(ic)a« (enkrat), v devetih primerih pa se je temu izognil. Jurčič torej ni našel neke posebne oznake za pretežni del svoje kratke proze. Pri oznaki »povest« mu označevanje dolžine ni bilo tako pomembno; po vsej verjetnosti je hotel povedati, da je njegova proza »čista resnica, ne izmišljotina«.⁴ S »povestico« je imel v mislih tudi dolžino besedila, »pripovedka« pa mu je v našem primeru pomenila nekaj, kar je zelo blizu ali enako povesti v naznačenem pomenu, le da je za trenutek pozabil na svoje opredelitve (kaj je pripovedka) npr. v Spominih na deda.⁵ Pojma »obraz« in »črt(ic)a« imata skoraj gotovo več težnje označiti

* Avtor tega sestavka je za zbirko Kondor (MK v Ljubljani) pripravil tudi izbor Jurčičeve kratke proze.

¹ Prim. B. Tomaševski: Teorija literature. Poetika, New York-London 1967, str. 191—192.

² Morda ne bo odveč, če ta razmerja izrazimo v odstavkih: Deseti brat 100%; romani (Lepa Vida, Ivan Erazem Tattenbach, Med dvema stoloma, Doktor Zober, Cvet in sad, Rokovnjači) 33—76%; povesti (Sin kmetkega cesarja, Jurij Kobila, Hči mestnega sodnika, Grad Rojinje, Kloštrski žolnir, Sosedov sin, Tihotapec, Domen, Jurij Kozjak) 20—43%; kratka proza 1—12%. In še za primerjavo: Jenkova kratka proza 7—11%; Tavčarjeva zbirka Med gorami 3—7%; Kersnikove Kmetске slike 2—6%.

³ Med Jurčičevo kratko prozo bi šteli: Prazna vera (1863), Dva prijatelja (1865), Uboštvo in bogastvo (1865), Vrban Smukova ženitev (1865), Golida (1866), Nemški valpet (1867), Dva brata (1867), Božidar Tirtelj (1867), Kozlovska sodba v Višnji gori (1867), Črta iz življenja političnega agitatorja (1868), Lipe (1870), Pipa tobaka (1870), Moč in pravica (1870), Zupanovanje v Globokem dolu (1870), V Vojni krajini (1872), Telečja pečenka (1872), Bela ruta, bel denar (1874), Na kolpskem ustju (1874), Bojim se te (1876), Šest parov klobas (1878), Po tobaku smrdiš (1879), Ženitev iz nevoščljivosti (1879), Kako je Kotarjev Peter pokoro delal, ker je krompir kradel (1879), Pravda med bratoma (1879), Ponarejeni bankovci (1880).

⁴ M. Kmecl: Od pridige do kriminalke, Ljubljana 1975, str. 128.

⁵ G. Kocijan: Nekatere pripovedne prvine v zgodnjih Jurčičevih delih, Jezik in slovstvo 1976/77, str. 228—229.

tudi književnovrstno kratkost proznega teksta, »obraz« pa naj bi poleg tega pomenil še skoraj izključno osredotočenost na značajsko podobo glavnega junaka.

Na prvi pogled se ne zdijo pomembne oznake, ki jih je Jurčič dodajal književnovrstnim opredelitvam, vendar nam vseeno zbuja pozornost večkratna uporaba izrazov: »iz domačega življenja«, »resnična«, »iz našega časa«, »iz zdanjega... življenja« itd. Pisatelj je verjetno želel opozoriti, da ima njegova pripoved precej lastnosti resnične mimesis življenja, da gre za skladnost med pripovedno stvaritvijo in življenjem in da se vse skupaj dogaja v sedanosti. Takih označitev preostala (daljša) Jurčičeva dela nimajo (izjema je Tihotapec), zato je toliko bolj zanimivo, da se mu je zdelo pomembno kaj takega zapisati ob naslove kratkih pripovednih spisov.

Na Jurčičevo odločanje za kratko prozo so med drugim gotovo vplivale tudi življenjske okoliščine⁶ (stiska za denar, zlasti ko je živel na Dunaju) in ukvarjanje s časnikarstvom,⁷ ki je pisatelja močno obremenjevalo in mu jemalo kar dosti časa. Toda samo v tem ne bi iskali poglobitnih razlogov za ukvarjanje s kratko prozo; več resnice za to bo v zavestnem pisateljevem hotenju: poleg (nekoliko) daljše povesti in romana razvijati tudi kratko pripoved. V letih 1865—1868 (iz tistega časa so tudi daljša pripovedna dela: Tihotapec, Jurij Kobila, Grad Rojinje, Kloštrski žolnir, Deseti brat, Hči mestnega sodnika, Sin kmečkega cesarja, Cvet in sad, Sosedov sin) je Jurčič napisal in objavil osem kratkih proznih sestavkov, v katerih so se že dokaj jasno izoblikovale mnoge značilnosti njegove kratke proze. V tisti čas sodijo: *Dva prijatelja*, *Uboštvo in bogastvo*, *Vrban Smukova ženitev*, *Golida*, *Nemški valpet*, *Dva brata*, *Božidar Tirtelj* in *Kozlovska sodba v Višnji gori*. V svojem prvem časnikarskem obdobju (v začetku julija 1868 je Jurčič postal drugi urednik pri Slovenskem narodu v Mariboru, kamor se je preselil z Dunaja, in tam ostal do aprila 1870)⁸ je v primerjavi s prejšnjim literarno zelo malo snoval: s težavo je končal Sosedovega sina, sredi 1868 je napisal *Črto iz življenja političnega agitatorja*, začel je objavljati nikoli dokončano povest Hišice na strmini, konec leta 1869 pa je nastala pripoved *Lipe*. Po ponovnem prihodu na Dunaj (tam je bival od aprila do konca leta 1870, ko je odšel v Sisek) je napisal: *Pipa tobaka*, *Moč in pravica* in *Županovanje v Globokem dolu*. V letu 1871 ni objavil nobenega doslej znanega leposlovnega sestavka (v začetku leta 1871 je začel v Sisku uredjati list *Südslavische Zeitung* in tam ostal do julija, nato pa se je vrnil v Maribor in prevzel glavno uredništvo SN). Aprila 1872 je napisal obraz *Telečja pečenka*, bivanje na Hrvaškem pa ga je spodbudilo, da je zasnoval pripoved *V Vojni krajini*. Med tem, ko je snoval nekatera daljša dela (od približno oktobra 1872, ko se je s SN preselil v Ljubljano, do konca 1877), in sicer Ivana Erazma Tattenbacha, Med dvema stoloma, Tugomera, Lepo Vido in Cvet in sad, je napisal le troje kratkih pripovedi: *Bela ruta*, *bel denar*, *Na kolpskem ustju* in *Bojim se te*. Iz let 1878—1879 pa je znanih kar šest krajših del: *Šest parov klobas*, *Ženitev iz nevoščljivosti*, *Po tobaku smrdiš*, *Pravda med bratoma*, *Ponarejeni bankovci* in *Kako je Kotarjev Peter pokoro delal, ker je krompir kradel* (takrat se je ukvarjal tudi z romanom *Slovenski svetec* in učitelj in Rokovnjači).

⁶ Jurčičevo Zbrano delo IV. Opombe, str. 306.

⁷ Jurčičevo Zbrano delo V. Opombe, str. 335.

⁸ Življenjepisne podatke sem povzel po Ruplovih opombah v Zbranem delu in po Ivana Grafenauerja sestavku Josip Jurčič v Slovenskem biografskem leksikonu I., str. 414—417.

V svoji kratki prozi je Jurčič posegal na podobna snovna področja, kot jih srečamo v daljših tekstih, s feljtonistično pripovedjo pa se je lahko hitreje odzival na nekatera pereča, zlasti politična vprašanja (*Črta iz življenja političnega agitatorja*, *Županovanje v Globokem dolu*, *Bela ruta, bel denar* idr.). Za kratko pripoved pisatelju ni bila potrebna taka priprava, kot jo opazimo pri nekaterih daljših prozskih delih. V Jurčičevih zapiskih (npr. v beležnicah in drugem gradivu) in v korespondenci je zelo malo opornih točk, ki bi nam pomagale ugotavljati, iz kakšnih izvirov je črpal posamezne snovne, motivne in zgodbene prvine oziroma našel stvarno podlago za posamezne svoje junake (nekaj malega je zapisano v zvezi s sestavki *Pipa tobaka*, *Bela ruta, bel denar*, *Črta iz življenja* . . . itd.). Več kot očitno je, da je prenekatera kratka pripoved zrasla iz anekdote, ki jo je Jurčič slišal med ljudmi. Marsikaj pa je nastalo ob prodornem pisateljevem opazovanju ljudi iz neposredne okolice, ki so se mu zdeli primerni (morda tipični!) za upodobitev. V *Dveh prijateljih* (iz konca leta 1864) med drugim beremo: »Hotel sem avgusta meseca porabiti praznike in malo obhoditi domačo deželo, nekoliko zato, da bi mi čas minil, še bolj pa, da bi svojo milo domovino in slovenske značaje natančneje in obširneje spoznal.« V uvodu V *Vojni krajini* (iz začetka leta 1872) pa srečamo tudi tale stavek: »Vino pred seboj, cigaro viržinijo med zobmi, uprl sem se s komolci v mizo, glavo med ramena stisnil in začel študirati te obraze in poslušati pogovore.« Nimamo razloga, da teh besed ne bi jemali kot stvarno napotilo za razmislek o pisateljevih metodah opazovanja življenja. Mogoče je domnevati, da so vsaj nekateri liki v »značajevkah«,⁹ kot jih je poimenoval Ivan Prijatelj, nastajali po modelih, ki jih je pisatelj srečeval, ali pa so se rojevali po pisateljevi kombinaciji lastnosti različnih nosilcev. Verjetno nismo daleč od resnice, če menimo, da je bil Jurčič pri pratki pripovedi prav posebej navezan na neposredno opazovanje življenja okoli sebe.

II.

Med kratka prozna dela, ki obravnavajo kmečko oziroma vaško življenje, sodijo: *Prazna vera*, *Uboštvo in bogastvo*, *Golida*, *Nemški valpet*, *Dva brata*, *Ponarejeni bankovci* in *Pravda med bratoma*. Jurčičeva podoba slovenskega kmeta je dosti popolnejša šele ob upoštevanju tudi njegove kratke proze. Ta namreč zelo slikovito in značilno prikazuje take izseke iz kmečkega življenja, ki jih le v manjši meri ali pa sploh ne srečamo v pisateljevih daljših delih. Krajši pripovedni način mu je bil zelo prikladen zlasti za osvetljevanje posameznih kmetovih lastnosti. Poleg tega je zanimivo, da je Jurčič skušal v kratki pripovedi — morda bolj kot v daljši — ujeti sedanji (»zdanji«) trenutek v kmečkem življenju, vendar ne toliko s socialne plati kot z etične in značajске. V njegovih daljših povestih je kmet le redko stopil iz svoje vloge »na robu dogajanja«,¹⁰ pomembnejši izjemi sta Tihotapec in Sosedov sin, medtem ko mu je kratka proza odmerjala vso pozornost. Kmečki liki v kratki pripovedi so nosilci dejanja in po pravilu niso izjemne, nenavadne osebnosti (izjema je morda *Nemški valpet*). Gre za preproste, vsakdanje ljudi, ki so obloženi z vsakdanjimi človeškimi težavami in slabostmi in seveda tudi z vrlinami. življenje s svojo zapleteno

⁹ Josipa Jurčiča zbrani spisi V. Urednikove opombe, str. 449; prim. tudi IV., str. XII.

¹⁰ B. Paternu: Slovenska proza do moderne. Studije, Koper 1957, str. 64.

logiko večkrat povzroči, da se nekatere njihove lastnosti in dispozicije razvijajo v napačno smer; to jih v Jurčičevi pripovedi pahne v pogubo ali vsaj resno opomni. Poglavitni povzročitelji neljubih zapletov, ki glavnega junaka najpogosteje pogubijo, so: praznoverje, ljubosumnost, nerazsodna ljubezen, lakomnost, grabežljivost, krivičnost itd. Zaplet navadno povzroči bolj ali manj nepredviden in usoden dogodek (najdba, srečanje, smrt staršev, prihod tretje osebe itd.), ki spodbudi, da se skrite lastnosti razrastejo in prevladajo. V tej prozi so močnejše kot sicer poudarjene vzgojno-poučne prvine in pisatelj jih niti ne skriva; še več, na koncu vse skupaj kaj rad strne v neke vrste moralni nauk (*Prazna vera, Uboštvo in bogastvo, Dva brata, Ponarejeni bankovci* itd.). Lahko bi rekli, da gre za kratke »mohorjevke«, za Jurčičevo varianto ciglerjanske vzgojne proze, seveda na znatno višji artistični ravni.

Kmečki človek je osrednja osebnost tudi v nekaterih Jurčičevih humoreskah. V prvi vrsti to velja za *Vrban Smukovo ženitev*. Humoreska ima še precej lastnosti Jurčičevega zgodnjega pisanja, podoba Vrbana pa sodi v zbirko originalov iz ljudstva, kakršnih je pri našem pisatelju kar precej. Avtor je v tem delu izpričal tudi smisel za smešno uporabo govora in v ta namen izbiral tako besedno gradivo in take zveze, ki so prispevale k poudarjanju smešnosti glavne in tudi drugih oseb. Ivan Prijatelj je o tem dejal, da »so humoristične zgodbe oblečene v takšno govorico, zabeljene s takimi besednimi primerami, da ima čitatelj vtisek nekakega narodopisnega 'kabineta za smeh'«. ¹¹ Jurčič se je tako poskusil tudi v pripovedni spretnosti, ki jo je Levstik predlagal z besedami, »da bi jako ustregel, kdor bi znal resnico zavijati v prijetne šale«. ¹² Seveda ni mogoče mimo dejstva, da se v pisateljevem humorju skriva tragikomični podton, ki končno obarva humoresko in mestoma zavre sproščujočo smešnost. Veliko več humorne lahkotnosti srečamo v humoreski *Kozlovska sodba v Višnji gori*. Zgodba, ki jo je Jurčič povzel po ljudski pripovedi o »bistroumnosti« višnjanskih »meščanov«, razkrije podobo človeške neumnosti. V smešen položaj je pisatelj postavil kmeta še v humoreski *Šest parov klobas*, ki ima vse značilnosti predpustnice, in v feljtonistični pripovedi *Županovanje v Globokem dolu*, v kateri se humorna situacija v bistvu sprevrže v karikiranje in satirično priostrenost na račun kmečke zaostalosti.

S predpustno šaljivostjo sta obdani tudi humoreski iz malomestnega življenja *Po tobaku smrdiš* in *Ženitev iz nevoščljivosti*. V glavnem gre za zabavnost in ni vidna kakšna globlja zahtevnost. Za svojo kratko feljtonistično pripoved si je Jurčič v večini izbiral ljudi iz malomeščanskega okolja in na šaljiv ali pa tudi resen način osvetlil neki pojav iz vsakdanjega življenja. Povod za feljton *Črta iz življenja političnega agitatorja* mu je zagotovo dalo neposredno politično dogajanje. »Kulturni boj« ¹³ med 1873 in 1875 pa je Jurčiča spodbudil, da je napisal bolj ali manj izrazito feljtonistično pripoved *Bela ruta, bel denar* in za to porabil motiv, ki ga je — sodeč po zapisku v beležnici iz leta 1872 — verjetno mislil obdelati kot novelo.

Bivanje na Hrvaškem je pisatelju ponudilo snov in motive iz ondotnega življenja. Napisal je dve kratki prozi: *V Vojni krajini* in *Na kolpskem ustju*. V prvi

¹¹ Josipa Jurčiča zbrani spisi II. Urednikov uvod, str. XIV.

¹² Popotovanje iz Litije do Čateža. Zbrano delo IV., str. 24.

¹³ Jurčičevo Zbrano delo V. Opombe, str. 373.

je orisal življenje slovenskega izobraženca med našimi južnimi brati in njegov poskus, da bi se nanje tesneje navezal, v drugi pa nesrečno ljubezen med slovenskim kmečkim fantom-splavarjem in lepo hrvaško deklico iz obsavske krčme.

Zgodovinsko ozadje je vidno v dveh Jurčičevih krajših pripovednih delih: v pripovedi *Moč in pravica in Bojim se te* (v čas ob koncu francoske Ilirije je postavljen tudi začetek *Golide*). Prva pripoveduje o dogodkih ob vrnitvi avstrijskih oblastnikov v naše kraje po francoski vladavini. Avtor si je izbral plemiško okolje in malo nenavadne okoliščine, ki so pripeljale do ženske nezvestobe, vse skupaj pa je odel v plašč bujne domišljije. Kakor mnoge svoje pripovedi je Jurčič tudi to postavil na etično podlago in jo izpeljal v skladu s »*primatom etičnega principa*«, kakor pravi Ivan Prijatelj.¹⁴ V kratki prozi *Bojim se te* je obdelal usodo Tattenbachovega sina in ga prikazal pod bremenom očetove krivde. Čeprav je sestavek smiselno zaokrožil, pa vseeno dobimo vtis, kot bi šlo za epilog daljše pripovedne celote.

Med najbolj značilno Jurčičevo kratko prozo sodijo »značajevke« *Božidar Tirtelj*, *Lipe*, *Pipa tobaka* in *Telečja pečenka* pa tudi zgodnejša pripoved *Dva prijatelja*. Pisatelj je tako v *Božidarju Tirtlju* kot v preostalih postavil v ospredje značaje posameznikov in se poglobil v njihove značajsko-psihične značilnosti. V vseh primerih je prikazal poprečne, morda malo čudaške ljudi, take, s katerimi se neusmiljeni vsakdan včasih kar kruto poigra. Za njihove zvečine žalostne usode se nihče ne zmeni in tudi pisatelj v svoji vsevednosti le sem in tja spusti kakšen pramenček usmiljene sočutnosti. To se ponavadi zgodi tedaj, ko junaki spoznajo svojo nemoč ali ko uvidijo, da se jim drugi posmehujejo in da nimajo pričakovati kakšne posebno tople človeške privrženosti. Prvotno navzoče le v podzavesti se ob koncu pripovedi kaj rado prevesi v občutek odvečnosti. V *Božidarju Tirtlju*, *Pipi tobaka*, zlasti pa v *Telečji pečenki* je Jurčič opustil svoja včasih dokaj izrazita romantična nagnjenja in se povsem podredil mnogim značilnostim realističnega pisanja. Med vsemi njegovimi pripovednimi deli so prav »značajevke« tiste, ki v največji meri »kažejo, da je bila njegova prvinska nadržanost realistična«. ¹⁵ Portretiranje posameznih oseb in razčlenjevanje njihovih značajev je dobilo pri Jurčiču morda najpopolnejšo uresničitev v »obrazu iz našega mestnega življenja« *Telečja pečenka*. V delu so natanko izoblikovane in v večji meri poudarjene lastnosti, ki jih srečamo tudi v drugih »značajevkah«: pri tem mislimo zlasti na omejeno poprečno ter človeško ali družbeno neustvarjalnost. Ničesar ni, kar bi kazalo na nenavadnost ali kakršnokoli sled romantičnih prijemov. Tako kot v *Pipi tobaka* je tudi v *Telečji pečenki* motiviranost junaka za ženitev izraz njegove egoistične zaverovanosti vase in v svojo udobnost. V obeh pripovedih sta močno »zablesteli« malomeščanska in človeška plehkost in majhnost. Pri tem je bila Jurčiču humornost s primesjo tragikomičnosti pomembna izrazna sestavina, s katero je — skladno s svojo naravo — morda najbolj ustrezno kritično lahko ubesedel svojo vizijo sodobnega življenja, ki je v prozni strukturi izzvenela izrazito »disonantno«. ¹⁶ Jurčič socialne problematike v glavnem ni razčlenjeval, zato pa je svoj smisel za realistično

¹⁴ Josipa Jurčiča zbrani spisi V. Urednikov uvod, str. XIX.

¹⁵ B. Paternu, n. d., str. 78.

¹⁶ B. Paternu: Nastanek in razvoj dveh proznih struktur v slovenskem realizmu 19. stoletja. Pogledi na slovensko književnost II., Ljubljana 1974, str. 56.

obravnavanje življenja najbolj uresničeval v značajsko-psihološkem upodabljanju nekaterih bolj ali manj tipičnih ljudi svojega časa.

Čprav je osrednji junak v kratki prozi *Kako je Kotarjev Peter pokoro delal, ker je krompir kradel* kmečki fant, pa to delo nima nič skupnega s pripovedmi, ki so snovno posegle v kmečko življenje. Jurčič je v tem delu na svojevrsten način skušal ubirati za tisti čas pri nas še dokaj neizhojena pota proznega oblikovanja. Zelo živo je ubesedil Petrovo stisko, strah, bojazen, skratka, duševne muke, ki jih je doživaljal ob svoji ponesrečeni pustolovščini. Pisatelj se je lotil zelo podrobnega prikazovanja človekove duševne stiske, in sicer z indirektnim notranjim monologom, ki nas od daleč rahlo spominja na »tok zavesti«, seveda v zelo rudimentarni obliki.

III.

Odločitev, da neko snov in motiviko obdela na krajši način, je Jurčiča gotovo prisiljevala, da je uporabil pripovedne prijeme, ki so lastni kratki prozi in ki jo tudi ločujejo od daljše, povestne pripovedi in romana.¹⁷ Razumljivo je, da se mora pisatelj zaradi manjšega obsega pripovedne celote zadovoljiti le z izsekom neke zlasti individualne življenjske razsežnosti. To pomeni, da mora izbirati odločilne življenjske trenutke ali prelomno dogajanje, ki je bistveno vplivalo na nadaljnji življenjski tok posameznika in na njegovo ravnanje. Tudi naš pisatelj se je v svoji kratki prozi osredotočil na prelomne stopnje v življenju svojih junakov, omejil se je na eno ali kvečjemu dve osrednji osebi-junaka, dogajalni čas in prostor je po možnosti skrčil oziroma zožil na skromnejše dimenzije itd.¹⁸

V svoji kratki prozi se je Jurčič praviloma oprijemal zgodbene preprostosti in se povsem izognil tako priljubljenih mu zapletenih in fabulativno razvejanih pripovedi. Brezizjemno je uveljavil le enosmerne, enoosne ali enopramenske¹⁹ pripovedi, ki izključujejo več vzporednih zgodbenih tokov. V nekaj primerih je sicer skušal zgodbeno podlago malo razširiti z dodatnimi prizori ali situacijami, vendar je to storil le izjemno. Med take primere bi šteli npr. sestavke *Lipe, Ponarejeni bankovci, Pravda med bratoma* itd. Jurčič se je v svoji kratki prozi odločal, ali za nizanje pripovednih prizorov (v glavnem razporejenih po krajših prizorih), ki jih je ponavadi povezoval s poročanjem o vmesnem dogajanju (tako smo dobili neke vrste fragmentarno pripoved), ali pa je — v manjšem številu primerov — pretežno z naracijo, manj z opisi in dialogom ubesedil zgodbo z nepretrganim pripovedovanjem. V prvo skupino spadajo npr. *Prazna vera, Uboštvo in bogastvo, Golida, Nemški valpet, Dva brata, Božidar Tirtelj, Lipe* idr., v drugo pa *Dva prijatelja, Pipa tobaka, Telečja pečenka, V Vojni krajini, Kako je Kotarjev Peter ...* idr.

V skladu z opisanimi zgodbenimi oziroma dogajalnimi značilnostmi je pisatelj dosledno uveljavil sintetično kompozicijsko načelo, ki je prav gotovo tudi znailec realističnih prijemov v slovenski prozi.²⁰ Sintetičnost je značilna za celotno

¹⁷ Prim. M. Solar: *Ideja i priča. Aspekti teorije proze*, Zagreb 1974, str. 106.

¹⁸ M. Solar, n. d., str. 209—210.

¹⁹ Prim. M. Kmecl: *Novela v literarni teoriji*, Maribor 1975, str. 24.

²⁰ J. Pogačnik: *Zgodovina slovenskega slovstva IV.*, Maribor 1970, str. 144.

Jurčičevo kratko prozo, pojasnjevanja o minulem dogajanju pa so zelo diskretno in na kratko vpletena v posamezne pripovedne sestavine. V nekaj primerih — *Dva prijatelja*, *Nemški valpet* in *V Vojni krajini* — je za odgrinjanje preteklosti uporabil vložni del pripovedi v okvirni kompozicijski tehniki (v tem primeru je: preteklost = zgodba). Vredno je opozoriti, da sta okvirna dela v *Dveh prijateljih* in *V Vojni krajini* napisana na nekako reportažno-feljtonistični način, za *Nemškega valpta* pa je značilno, da ima samo uvodni del okvira in tako krog ni sklenjen. V sestavi Jurčičeve kratke proze je nadalje vidna tako imenovana premočrtna postopnost pri razvijanju dogajanja.²¹ Pri tem sta praviloma v pripovedi dva obrata, ki povzročita spremembe v zvezi z glavno osebo in odločilno vplivata na njeno nadaljnje ravnanje. Prvi obrat v junakovem življenju povzroči tako spremembo, da se prvotni življenjski tok (precej) preusmeri, drugi obrat pa prinaša nesrečo, polom, poraz, odpoved ali pa tudi srečo, lepše življenje, upanje. Poglejmo nekaj primerov: *Uboštvo in bogastvo* — 1. obrat obogatitev, 2. obrat propad premoženja; *Dva brata* — 1. gospodarski polom prvega brata, 2. vrnitev drugega brata; *Božidar Tirtelj* — 1. ljubezen na prvi pogled, 2. Tirtljevo spoznanje, da se iz njega norčujejo; *Ponarejeni bankovci* — 1. obogatitev, 2. prevara je razkrita; *Telečja pečenka* — 1. spoznanje o pečenki, 2. spoznanje, da je »bedast, star kramp« itd. Prvi obrat pripomore, da dogajanje hitreje steče, drugi pa, da se vse skupaj čim hitreje konča in da se pokažejo posledice.

Omejitev in strnitev dogajanja sta pisatelju narekovali tudi časovno strnitev. Kratka pripoved očitno zahteva čim bolj dinamično dejanje, dogajanje v čim krajšem časovnem razponu, tako da se ne razblinja usreditev na nekaj odločilnih dogodkov. Jurčič je funkcijo temporalnega skrčenja dogajanja v precejšnjem delu svojih kratkih pripovedi upošteval in izrabil, vendar je vseeno ostalo še dosti sestavkov, v katerih tega ni uresničil. V prvo skupino sodijo: *Prazna vera*, *Dva prijatelja*, *Nemški valpet*, *Božidar Tirtelj*, *V Vojni krajini*, *Na kolpskem ustju*, *Telečja pečenka*, *Pravda med bratoma*, *Bojim se te*, *Kako je Kotarjev Peter* ... itd. Dramatična napetost je v naštetih pripovedih znatno večja in pripovedovanje dosti bolj živo, kot je v tistih, v katerih je obravnavana prvina zanemarljiva.

Ena od splošnih uveljavljenih značilnosti v Jurčičevi kratki prozi je osredotočenost na eno središčno osebo, junaka (izjemoma dva), medtem ko so preostali »nastopajoči« izrazito epizodni. V okvirnih pripovedih je osrednji junak hkrati tudi pripovedovalec. Pripovedna celota je vedno podrejena počtetju osrednje osebnosti in v središču so odločilni dogodki iz njenega življenja. Najbolj dosledno je takšno načelo uresničeno v »značajevkah«. Po Jurčičevi ustaljeni navadi tudi v kratki prozi praviloma takoj, ko se srečamo z junakom, spoznamo njegovo zunanjo podobo in prenekatero značajsko potezo, drugo o njegovih lastnostih pa vzemo med dogajanjem, tako da se (kljub zelo omejenemu prostoru) statičnost predstavitve in razvojno označevanje značaja na svojevrsten način prepletata.²² Zlasti v »značajevkah« je pisatelj izrabil najrazličnejše možnosti karakterizacije osrednje osebnosti: od opisne označitve zunanjih in notranjih (duševnih) značilnosti in orisa psihološkega stanja do razkrivanja

²¹ J. Pogačnik, n. d., str. 143.

²² Prim. R. Wellek-A. Warren: *Theory of Literature*, New York 1949, str. 227.

osebnostnih lastnosti v dialogu. Tako kot v daljših pripovedih je Jurčiču dialog tudi v kratki prozi ena najpomembnejših literarnih prvin. K dvogovoru se je zatekel vedno, kadar je hotel doseči dramatično razgibanost. Le v nekaj primerih je v pretežni meri posegel po pripovednem poročanju kot morda izrazitejši²³ prvini novelističnega oblikovanja (npr. *Dva prijatelja*, *Pipa tobaka*, *Telečja pečenka*). V rabi opisov zunanosti, okolja pa je ostal skop tudi v tej prozi, tako da je jasno vidno, da mu niso bili posebno priljubljeno sredstvo za upočasnitev dogajanja.

Jurčič je v svoji kratki prozi uporabljal nekatere pripovedne prijeme in sestavine, ki jih literarna teorija kaj rada pripisuje noveli. Kljub temu pa ne bi mogli trditi, da njegova kratka prozna različica temelji na nekem izrazitem modelu. Najbolj izvirne in dognane so nedvomno »značajevke«, ki imajo tudi največ potez realističnega pisanja. Zanimiv in morda niti ne tako malo pomemben je pisateljev prispevek na področju kratke feljtonistične proze; pozabiti pa ne smemo tudi na humoreske, saj je dokaj uspešno razvijal eno od proznopripovednih vrst, ki je bila pri nas vedno redkost. Jurčič je s svojo kratko pripovedjo na svojevrsten način nadaljeval in razširjal tradicijo slovenske kratke proze, ki so jo napisali Levstik, Jenko, Erjavec in delno Mencinger. Njegova kratka prozna pripoved je pomemben vezni člen med kratkimi pripovednimi deli omejenih avtorjev in Tavčarjevimi ter Kersnikovimi »slikami«.

Franc Zadavec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O STILU EKSPRESIONISTIČNE LIRIKE

IV.

Jezik

Ekspressionisti na novo preizkušajo izrazne moči besednih vrst, na poseben način aktivirajo samostalnik, glagol, prislov in predlog. Za cilj si ne stavijo pesniški jezik ali poglagoliti ali poimeniti, iščejo le odtenkov in oblik, s katerimi bi ekspresivneje izrazili ali snov ali duha. Besedo prilikujejo vsebinskemu »programu«, sporočiti mora viharna občutja, razdvojeno zavest, voljo po begu iz snovi, iz realnosti v čisto duhovnost, služiti mora oznanjevalcu ali aktivistu pa tudi pesniku, ki se zastrmi vase ali pa v strmine mističnosti. Ekspressionist se ne ustavlja pred prostaškim besedjem in imeni gnusnih živali, abstraktni, zlasti religiozni pa rabi tudi svečane, liturgične besede. Kadar mu zmanjka izraznih

²³ Prim. B. Tomaševski, n. d., str. 192.